

Színház- és Filmművészeti Egyetem Doktori Iskola

Dokumentumfilm és történelem

doktori disszertáció tézisei

Sárközy Réka

2010.

Témavezető:

Almási Tamás (DLA)

egyetemi tanár

Disszertációm célja, hogy értelmezsem a dokumentumfilm, és ezen belül a történelmi tematikájú filmek kialakulásának folyamatát és mai helyzetét Magyarországon. Kerestem a válaszokat a magyar történelmi dokumentumfilm jövőjével kapcsolatban bennem felmerült kérdésekre. Miért fontos a dokumentumfilm számára a történelem elbeszélése egészen a kezdetektől? Miért közelít a filmes másként a történelemhez Magyarországon, mint Nyugat-Európában vagy Amerikában? Milyen társadalmi és filmtörténeti okok vezettek a történelmi dokumentumfilm eltérő szerepeihez? Mit várnak a tudomány képviselői és a filmesek egymástól?

Dolgozatom bevezetőjében a Bill Nichols, Erik Barnouw, Jack C. Ellis-Betsy Mc Lane és Patricia Aufderheide munkái alapján meghatározom, mit ért a nemzetközi szakirodalom a dokumentumfilm különböző típusai alatt, és ezen belül mit tartanak történelmi dokumentumfilmnek. A továbbiakban ismertetem – elsősorban Ungváry Rudolf tipológiájára támaszkodva – a történelem dokumentumfilmes elbeszélésének Magyarországon érvényes értelmezési lehetőségeit.

Az első fejezetben röviden áttekintem a történelmi témájú dokumentumfilmek nemzetközi példáit a kezdetektől napjainkig. Bemutatom a dokumentumfilm legjelentősebb alkotóinak szerepét a műfaj fejlődésben, akkor is, ha munkásságukra nem a történeti tematika volt jellemző, mert hatásuk attól függetlenül is meghatározó még ma is a dokumentumfilmesekre. Ilyen alkotók: John Grierson, Fred Wiseman, a Maysles fivérek, Jean Rouch, és sokan mások. A történelem filmes elbeszélésének nemzetközi áttekintése rávilágít arra, hogy a magyar, és a nyugati, elsősorban az angolszász dokumentumfilmek szemléleti különbségét az alkotók – és társadalmuk - múlthoz való eltérő viszonya határozza meg. Ez dönti el, hogy a filmes milyen történeteket emel ki a múltból, és miért tartja ezeket lényegesnek a jelen számára.

A nyugat európai filmek a történelmet praktikusán megközelítve „*használható múltnak*” tartják a jelen konfliktusai megértéséhez és a megoldások kereséséhez, míg Magyarországon a múlt „*befejezetlensége*” adta aktualitását a filmes számára. Ezt bizonyítja - és segíthet is megérteni a magyar gyakorlat kialakulásának okait - az a vita, amely a hatvanas-hetvenes években bontakozott ki filmesek és történészek között elsősorban a *Filmkultúra* c. folyóirat által nyújtott keretek között. Ennek legjellemzőbb állásfoglalásait ismertetem a következő

fejezetben, majd a szellemi előkészítő közeg hatására is megszületett magyar történelmi dokumentumfilm legfontosabb filmjein keresztül bemutatom a filmtípus alakulását a nyolcvanas években Magyarországon. Kiemeltem mutatom be a Balázs Béla Stúdió innovatív szerepét a dokumentumfilmezésben, a „*Szociológiai Filmcsoportot!*” c. kiáltányukban megfogalmazott szemléletváltás lényegét, és közvetlen hatásait a filmkészítésre. A legfontosabb történelmi dokumentumfilmek ismertetése kapcsán (*Ember Judit: Pócspetri, Schiffer Pál: A Dunánál, Gulyás Gyula és János: Törvénysértés nélkül, Gyarmathy Livia-Böszörményi Géza: Recsk* stb.) felsorolom a magyar társadalom elhallgatott múltjának különböző kulestémáit, melyek ezekkel a filmekkel kerültek felszínre, tabuik feltörése pedig jelentős mértékben hatott koruk társadalmára.

Kiemelem a filmek rendszerváltás előkészítésében játszott pozitív szerepét, külön fejezetben tárgyalva az 1988-1991 közötti periódus filmjeit, mint pld. *Schiffer Pál Engesztelője, Ember Judit: Újmagyar Siralom és Menedékjog* c. filmjei.

Nem lehet megérteni a dokumentumfilm változásait a finanszírozási, gyártási környezet ismerete nélkül, ezért összefoglalom a rendszerváltás után létrejött új gyártási környezet, az új állami finanszírozási rendszer felállításának lépéseit. Szomorú aktualitása a fejezetnek, hogy az 1991-ben létrejött szuverén alapítványi finanszírozási rendszert a második Orbán kormány 2010-ben nagy valószínűséggel megszüntette, s disszertációm lezárásának pillanatában még nem tudható mit állít majd fel helyébe 2011-től.

1991-92-ben, az új finanszírozási rendszer hatásának is köszönhetően a történelmi dokumentumfilm új szakaszba lépett. A múlt témáit fokozatosan háttérbe szorították a rendszerváltás után kialakult új környezet társadalmi problémáit középpontba helyező filmek. Közben lezajlott egy fontos technológiai változás: a 16 mm-es filmet teljes mértékben felváltotta a videó. Az új technika elterjedése is hozzájárult, hogy a dokumentumfilmek dömpingben készültek (évente 150-200 alkotást neveztek a Filmszemlére), ez pedig a műfaj devalválódását hozta. Ezt a jelenséget elemzem dolgozatom következő fejezetében, különös tekintettel az 1956-os forradalom történetét feldolgozni szándékozó filmek csoportjára. Keresem a kiüresedés okait, ugyanakkor a kiutak lehetőségét is a történelem filmes elbeszélése számára.

Az elmúlt évtizedekben a történettudomány szemlélete is megváltozott, előtérbe kerültek a posztmodern irányzatok, a társadalomtörténet, mikrotörténelem, az emlékezet problematikája. A tudomány megváltozott felfogása hatással van a filmre is: a történészek elismerik a film szerepét a múlt megértésében, és keresik azokat a módszereket, amelyekkel a film része lehet a múlt narratíváinak.

A posztmodern szemlélet hat a filmesekre is, ezt bizonyítom a világ ma készülő történelmi dokumentumfilmjei közül néhány, általam kiemelt alkotás rövid ismertetésével. Ehhez forrásaim az Amsterdami IDFA Fesztiválon látott dokumentumfilmek voltak, amelyeket 2008-ban, 2009-ben és 2010-ben nézhettem meg.

A nemzetközi példák után olyan magyar dokumentumfilmek áttekintésével zárom disszertációm, amelyek az utóbbi néhány évben a történelem elbeszélésének új megoldásait hozták, egyben a dokumentumfilm megújulásának többféle útját bizonyítják.

Dolgozatom végén függelékben ismertetem a Magyar Televízió történelmi ismeretterjesztő műsorait a rendszerváltásig, kiemelve *Bokor Péter: Századunk* c. sorozatát és *Sára Sándor: Krónika* c. sorozatának kulcsszerepét. További három függelékben közlöm a televízió Napzárta (1989-91) között műsorainak legfontosabb adatait, a disszertációmban bemutatott külföldi filmek listáját, és az 1982-2010 között készült történelmi témájú magyar dokumentumfilmek filmográfiáját.